

SOSYALİST AÇIDAN KÜLTÜRALİZM ELEŞTİRİSİ: SAMİR AMİN VE NİYAZİ BERKES KARŞILAŞTIRMASI

Mehmet Devrim TOPSES

Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, devrimtopses@comu.edu.tr
ORCID:0000-0003-2753-6369

Topses, Mehmet Devrim. "Sosyalist Açıdan Kültüralizm Eleştirisi: Samir Amin ve Niyazi Berkes Karşılaştırması". idil, 82 (2021 Haziran): s. 869–875. doi: 10.7816/idil-10-82-01

ÖZ

Kültüralizm, uygarlıkları dinsel, tarihsel ve geleneksel sınırlar içinde yorumlayan bir yöntem anlayışıdır. Kültüralist yöntem anlayışıyla, Batı’da ortaya çıkıp gelişen kültür birikimlerinin ilkesel olarak Batı uygarlığına özgü olduğu ileri sürülmekte ve emperyalizm karşısında çevre ülkelerine kendi kültürlerine dönmeleri önerilmektedir. Oysa tarih boyunca uygarlıklar dinsel ve kültürel sınırlardan bağımsız olarak kendi aralarında etkileşim içinde olmuşlar ve ortak kültür birikimleri yaratmışlardır. Laiklik, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları söz konusu evrensel uygarlık değerlerinin en açık örnekleridir. Ayrıca kültüralist içerikli eleştiriler merkez-çevre ülkeleri arasındaki ekonomik-sınıfsal çelişkileri ve kapitalizmi geçiştirmekte, asıl çelişkinin kültürel ve dinsel olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle kültüralist teoriler emperyalizme karşı çıktıkları savında olmalarına karşın, en sonunda emperyalizmle uzlaşmışlardır. 20. yüzyıldan başlayarak Asya ve Afrika’da gözlemlenen modernleşme ve sosyalizm deneyimlerinin başarısızlığı bu gerçeği kanıtlamaktadır. Samir Amin ve Niyazi Berkes’in önemi, sosyal bilimlerde kültüralist yöntem anlayışına yönelik ilk ve en kapsamlı eleştirileri yapmış olmalarıdır. Bu çalışmada onların birlikte ele alınmasının başka bir nedeni ise Mısır ve Türkiye’den olmak üzere, her ikisinin de çevre ülkelerin modernleşme kuramcılığı kimliği taşımalarıdır. Amin ve Berkes uygarlık kavramını dinsel ve kültürel sınırlar olmadan tanımlamışlardır. Bu, onların modernleşme yaklaşımlarındaki en belirgin ortak özelliktir. Ayrıştırdıkları nokta ise Samir Amin’in merkez ve çevre ülkeleri arasındaki asıl çelişkiye dikkat çekmesi ve bu değişkenin” kapitalist dünya sistemi” olduğunu saptamış olmasıdır. Niyazi Berkes ise Amin gibi gelenek ve modernitenin uzlaştırılmasını eleştirmekle birlikte kapitalizm ve kapitalist dünya sistemi gibi değişkenler üzerinde durmamıştır. Bu çalışmanın amacı Samir Amin ve Niyazi Berkes’in kuramsal yaklaşımlarını merkez alarak, kültüralist yöntem anlayışına yönelik eleştirileri canlı tutmaktır.

Anahtar Sözcükler: Türk sosyolojisi, Sosyalizm, Modernleşme, Emperyalizm, Kültüralizm, Tarihsel Materyalizm, Kapitalist Dünya Sistemi

Makale Bilgisi:

Geliş: 18 Mart 2021

Düzeltilme: 17 Nisan 2021

Kabul: 22 Mayıs 2021

Giriş

Sosyal bilimlerde kültüralizm, toplumsal yapılar arasındaki ayrımları öncelikle tarih, din, dil, gelenek ya da herhangi bir inanış tarzı gibi kültürel ölçütler üzerinden okuyan bir bakış açısı olarak değerlendirilebilir (Eriksen, 2010:360). Bu açıdan kültüralizm, toplumsal bir yapıdaki sınıf olgusunu yöntem anlayışının merkezine koyan ve insanlık tarihini sınıf çatışmasıyla açıklayan tarihsel materyalizmin tam karşısında yer almaktadır. Gerçekten de kültüralist yöntem anlayışının 19. ve 20. yüzyıldaki en açık temsilcilerinden Emile Durkheim, Max Weber, Arnold Toynbee, Ziya Gökalp gibi kuramcılar, toplumsal yapıyı sırasıyla “kolektif şuur”, “Hristiyanlık ideolojisi” ve “ulusal mefkure” gibi değişkenler merkezinde açıklamışlardır. Hemen sonrasında gelen Samuel Huntington ise öncekilere benzer biçimde medeniyet kavramını din olgusunun belirleyiciliği yoluyla tanımlamış ve siyasal içerikli çözümlemelerinde sınıf kavramını kullanmaktan özellikle kaçınmıştı. Ona göre bir toplumun üyelerini birleştiren temel değişken üretim araçları konusundaki mülkiyet ilişkileri değil, ortak tarih ve ortak kültürdür (Huntington, 2006: 29). Bu durumda kültüralizme göre üretim ilişkilerinde karşıt taraflarda yer alan işçi ve işveren kesimleri, ortak tarih, din, dil ve gelenek çatısı altında uzlaşabilecekleri gibi, söz konusu kültür olgusu modernleşme sürecinde bir toplumsal yapının başarısını ya da bir uygarlığın genel karakteristiklerini belirleyebilecek derecede baskın bir değişkendir.

Kültüralist yöntem anlayışının Türk sosyolojisindeki en açık temsilcileri Ziya Gökalp ve Baykan Sezer’dir. Gökalp ve Sezer’in “Batılılaşma” değişkeni hakkındaki çözümlemeleri önemli ayrımlar gösterse bile, her iki teorisyen “kültüralist” bir yöntem anlayışını benimsemeleri bakımından ortak bir zeminde yer almışlardır. Gökalp’i kültüralizme yaklaştıran çözümlemesi kültür ve uygarlık ayrımıdır. Ona göre Batı uygarlığının başarılı biçimde alınabilmesinin ön koşulu ulusal kültürün keşfedilmesi ve korunmasıdır. Buraya kadar hiçbir sorun yoktur. Fakat ulusal kültür yola çıkan Gökalp, Türk modernleşmesinin başarılı olmasının ölçütü olarak yine söz konusu ulusal kültürü yeterli görmüştür. Örneğin ona göre toplumun “Türklük bilinci” edinmesi, onun kalkınmasının tek anahtarıdır (Gökalp, 2004:65; Parla, 2005:84). Böylelikle Gökalp’in sosyoloji anlayışında “tarih, din, dil ve gelenek” olarak tanımlanmış kültürel yapı, modernleşmenin biricik, ideal ve özgün değişkeni olarak önem kazanmaktadır. Bunun dışında Türkiye’nin modernleşme çizgisi olarak kapitalist merkezli bir kalkınma yolu seçmiş olması ve giderek kapitalist dünya sisteminin bir parçası durumuna gelmesi gibi maddi etmenler hiçbir zaman Gökalp’in ilgi alanı içinde olmamıştır.

Kültüralizmin ikinci temsilcisi olarak belirttiğimiz Sezer’e göre ise emperyalizm öncelikle bir uygarlıklar savaşıdır. Doğu ve Batı uygarlıkları, toplumsal çıkarları karşıtlıklara dayanan tarihsel bir mücadele içinde olmuşlardır. Gerçekten de emperyalizm olgusunu göz önünde bulundurursak, sömüren-sömürülen ülkeler çatışmasının tarihsel varlığı yadsınamaz. Fakat Sezer’e göre Doğu ve Batı uygarlıkları arasındaki mücadele öncelikle tarihsel ve kültürel değildir. Ona göre kültürel olan, sınıfsal ve ekonomik olandan önce gelir. Bu önemli bir eksikliktir. Sezer emperyalizm olgusuna vurgu yaparken “toplumsal sınıf” çözümlemelerinden uzak durmuştur. Örneğin Sezer, Türkiye’de yerli sosyolojinin önemini belirtirken bu gerekliliği Türk toplumunun çıkarlarına bağlamaktadır (Sezer, 1985:5). Ancak bu çözümlemelerde Türkiye’de hangi toplumsal sınıfın çıkarlarının “Türk toplumunun çıkarlarını” temsil ettiği belirsizdir. Bu nedenle Sezer, temel olarak bir uygarlık değişimi olarak gördüğü Türk modernleşmesini yöntem açısından eleştirmekte, emperyalizme karşı çıkmak için Doğu uygarlığının tarihsel birikimine geri dönmeyi önermektedir (Kızılçelik, 2000:78). Çözüm olarak emperyalizmle Türkiye arasındaki ekonomik bağımlılık ilişkilerine son verilmesi ya da bir emekçi ekonomisinin kurulması değil, “geleneksel kültüre”, “Doğu uygarlığının kültür mirasına” dönüş vurgusu yapılmaktadır. Böylece Sezer, kendisinden önceki Gökalp gibi, emperyalizme karşı çıkarken emperyalizmin maddi temellerini ve kapitalizmi gözden kaçırmış olmaktadır. Sezer’in Türk modernleşmesine yönelik çözümlemelerinde kapitalizm eleştirisiyle karşılaşmaz. Ona göre Türk modernleşmesinde temel sorun kapitalist bir kalkınma yolu benimsemek ve kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmek değil, Batı kültürünün alınması ya da Batılılaşmadır. Türk modernleşme sürecindeki çarpıklığın belirleyici nedeni “Batılılaşma”; çözüm ise yerli tarih ve kültüre dönüştür. Böylece Gökalp ve Sezer, birincisinin “ulusal kültürü”, ikincisinin ise “Doğu uygarlığının kültürü”nü merkeze koymaları açısından ayrılmışlar, fakat benimsedikleri kültüralist yöntem anlayışı bakımından ortak bir zeminde buluşmuşlardır. Ayrıca uygarlıkları din ve tarih merkezli bir çatışma içinde yorumlamaları ve buradan yola çıkarak Türkiye’nin Batı uygarlığına katılma çabasını eleştirmeleri açısından özellikle Baykan Sezer, Arnold Toynbee ve Samuel Huntington arasında teorik benzerlikler kurulabilir. Onlar da Baykan Sezer’e benzer biçimde çevre-merkez ülkeleri arasındaki ekonomik çelişkileri uygarlıklar arası dinsel-tarihsel içerikli bir kültür mücadelesi olarak görmüşler, böylelikle kapitalizm ve

neoliberalizmi olağanlaştırmışlardı.

Niyazi Berkes'ten Kültüralizme Yönelik Eleştiriler: Uygarlık Evrensel Değerler Bütünüdür

Türk sosyolojisinde kültüralist yöntem anlayışına yönelik en güçlü eleştiri Behice Boran'dan önce Niyazi Berkes'ten gelmiştir. Tarihsel materyalist yöntem anlayışını kullanmasına ve emekçi sınıflara dayalı sosyalist bir kalkınma yolu önermesine karşın Behice Boran'da bir kültüralizm eleştirisiyle karşılaşmaz. Oysa sosyalist eleştirinin dışında olmasına karşın Berkes'in sosyoloji anlayışı oldukça geniş bir kültüralizm eleştirisinden oluşmaktadır. Berkes, öncelikle Arnold Toynbee'nin din temelli uygarlık çözümlemesini eleştirmiştir. Ona göre tarih boyunca medeniyetler kesinlikle dinsel sınırlar olmadan birbirleriyle etkileşim halinde olmuşlar ve birbirlerini etkileyip değiştirmişlerdir. "Müslüman bankası", "Müslüman kimyası", "Hristiyan tıbbı" gibi kavramlar ne kadar gerçek dışıysa, uygarlıkların din merkezli olduğu varsayımı da o derece anlamsızdır (Berkes, 1993:183). Berkes'in ikinci önemli eleştirisi Ziya Gökalp'in kültür ve uygarlık ayırımına yönelik olmuştur. Ona göre kültür, Gökalp'in ileri sürmüş olduğu gibi uygarlıktan bağımsız ve uygarlığa yön veren bir kavram değil, içinden çıktığı uygarlığın ekonomik, toplumsal ve sınıfsal temellerince şekillendirilen, bu temel değiştikçe yeni biçimler kazanan bir üst yapı kurumudur (Berkes, 2002:92). Öyleyse Berkes'e göre uygarlık kavramını kültüralizmin yaptığı gibi maddi içerikli toplumsal köklerini görmeden çözümlemek önemli bir yöntem yanlısıdır.

Gerçekten de Berkes, Türk modernleşmesine yönelik en keskin eleştirilerini kültüralist bakış açısını kullanan aydınlara yöneltmiştir. Bu aydınlara, Aydınlanma düşüncesi ve Fransız Devriminin ilkesel yaklaşımlarını benimsemelerine karşın, bu ilkelerin hâlihazırda İslam kaynaklarında yer aldığını, öyleyse geleneğe dönüşün zorunlu olduğunu ileri süren kuramcılardır. Örneğin Berkes'e göre uygarlık kavramını yine dinsel-kültürel bir merkezde değerlendiren, bu nedenle Türk modernleşmesinin geleneksel kurumlar üzerinde temellendirilmesini savunan Namık Kemal ve Yeni Osmanlılar, böylece pek de ayırımında olmadan, "güçler ayrılığı" gibi çok önemli bir ilkesel yaklaşımın 1876 yılında hazırlanan Kanun-u Esasi'de yer almasına daha en başından engel olmuşlardır (Berkes, 1997: 95-96). Ayrıca Berkes'in saptamalarına göre Namık Kemal'in emperyalizme karşı çıkışı da, kültüralist yöntem anlayışı nedeniyle sorunlu olmuştur. Çünkü Türkiye'nin emperyalizmin etkisinden kurtulması için geleneksel kültür kodlarına dönmesini öneren Kemal, böylece emperyalizmin siyasal ve ekonomik temellerini gözden kaçırmıştır. Oysa Berkes'e göre emperyalizme karşı çıkan bir aydının öncelikle Türkiye'nin siyasal ve ekonomik kurumlarının, gelenekten bağımsız olarak, çağın gereksinimleri doğrultusunda yenilenmesini önermesi gerekirdi (Berkes, 1993:150-152). Kemal'in önerdiği biçimiyle geleneğin sınırları içinde kalan bir emperyalizm karşıtlığı ise beklenenin tersine emperyalizmi çevre ülkelerin üzerine çeken bir işlev görmüştür. Afrika, Asya, Latin Amerika ve Ortadoğu'da toplumsal yaşamın en ince ayrıntısına kadar din ve gelenek içinde yaşayan, fakat Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya merkezli emperyalist şirketlerin ekonomik ve ekolojik içerikli sömürsüne bağımlı konumda bulunan pek çok örnekten söz edilebilir.

Sözelimi Tunus, Cezayir, Mısır, Pakistan, Suriye, Hindistan, Endonezya ve Lübnan'da 20. yüzyılda görülen modernleşme hamleleri başarısız olduğu gibi bu ülkeler İngiliz, Fransız ve Amerikan emperyalizminin yıkıcı etkilerini her zaman üzerlerinde duyumsamışlardır. Berkes'e göre bu olgunun en açık nedeni, söz konusu ülkelerin "kutsallaştırılmış geleneğin" sınırları içinde bir modernleşme, sosyalizm ve bağımsızlık arzulanmış olmalarıdır. Bu ülkelerde insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi, çoğulculuk, laiklik gibi modern değerler, "kutsal alan" ile uzlaştırılmaya çalışılmış, "geleneksel" ve "modern" ikiliği hiç kesintisiz devam etmiştir. Örneğin Suriye'de Arap olmanın özü, her şeyden önce "iman"a dayandırılmıştır. Düşünce, ekonomi, mimarlık ve sanat gibi etkinlikler devlet tarafından Araplık "iman ve ruhuna" göre yapılmak istenmiştir (Berkes, 1975:36-38). Hindistan'da tıpcılar, modern Batı tıbbıyla aralarına mesafe koymuşlar ve Batı uygarlığını reddetmişlerdir. Endonezya'da geniş bir şeriat, örf ve adet hukuku varlığını sürdürmüş, laiklik ve güçler ayrılığına dayalı modern bir hukuk sistemi hiç olmamıştır (Berkes, 2001:115, 192). Lübnan'da üste başa giyilenlerden okullara ve devlet rejimine kadar her şey din geleneğinden gelen kurallara göre düzenlenmiştir (Berkes, 1973:465). Kısacası Berkes'e göre Asya ve Afrika'daki ülkelerin başarısızlığı Doğu uygarlığının mirasçısı olmalarından değil, Batı emperyalizmi karşısında kültüralist bir yöntem anlayışı izlemelerinden kaynaklanmıştır.

Diğer taraftan Berkes, Doğu uygarlığının bir parçası olduğu halde Japonya'nın modernleşme sürecinde başarılı olduğu saptamasında bulunmaktadır. Söz konusu başarının konumuz açısından en açık nedeni ise Japon modernleşmesinin kültür ve gelenekten bağımsız bir uygarlaşma süreci niteliği taşımasıdır. Berkes'e göre Japon ulusal dini olan Şintoizm, uygarlık alımına ilişkin katı ve tutucu olmayan bir işlev taşımış, modernleşme sürecini sınırlar koymadan desteklemiştir. Şintoizm ve Budizm, insanların toplumsal

yaşamına ilişkin günah, sevap, farz ve sünnet gibi buyruklar vermekten kaçınmış, ek olarak Japon modernleşmesinde dinin devlete ve topluma egemen olması gibi bir şeriat hiç olmamıştır (Berkes, 2001:228). Gerçekten de Berkes'in Şintoizm ve Budizmin toplumsal işlevlerine yönelik değerlendirmeleri, antropolog Bozkurt Güvenç'in bu dinlere yönelik vurgularıyla da desteklenmektedir (Güvenç, 1995: 115,123). Ayrıca Berkes, Japon modernleşmesinin ayırt edici özelliklerini incelerken, önceki örneklerin tersine, Japonya'nın 17. yüzyılın başından, yabancı sermaye yatırımlarından korunmak için titiz bir çaba gösterdiğini de konuya ilişkin saptamalarına eklemektedir.

Samir Amin'den Kültüralizme Yönelik Eleştiriler: Asıl Çelişki Kültürel Değil, Ekonomik ve Sınıfsaldır

Berkes'ten sonra, çağdaş sosyolojide kültüralizm eleştirilerinin en belirgin temsilcisi Mısırlı toplumbilimci Samir Amin'dir. Amin'in "kapitalist dünya sistemi", "uygarlık" kavramı, "emperyalizm" ve "modernleşme" konusundaki çözümlemeleri Arnold Toynbee, Samuel Huntington ya da Baykan Sezer gibi kültüralist sosyal bilimcilerin tam karşısında yer alır. Çünkü Amin'e göre uygarlığın dinsel ve kültürel sınırları yoktur. İnsanlık tarihinde ilerici yöndeki bütün uygarlık kazanımları yine bütün insanlığın ortak değerleri biçiminde anlam kazanmıştır. Örneğin demokrasi ve laiklik gibi kavramlar Batı uygarlığına ve onun kültürüne özgü değerler değil, tüm insanlığın ortak ürünleri ve ilerici yöndeki kazanımlarıdır. Amin'e göre yeryüzünün çeşitli bölgelerindeki toplumsal yapıların "atalarının tarihi", "rengi" ya da "dinleri" farklı olduğu için bu türden kazanımlardan uzak durmaları büyük bir yanılğı olmuştur (Dembele, 2012:68). Böylelikle Amin, kendisinden hemen önceki Berkes gibi, kültüralizme öncelikle uygarlığın ilerici değerlerinin evrensel olduğu görüşüyle karşı çıkmaktadır.

20. yüzyılda çevre ülkelerindeki "emperyalizm karşıtı" hareketlere yönelik eleştirilerinde iki kuramcının benzerlikleri yine en üst düzeye ulaşmıştır. Örneğin Amin ve Berkes'in Tunus konusundaki gözlemleri de tümüyle örtüşen özellikler göstermektedir. Amin'in Tunus'ta emperyalizm karşıtı bir Arap hareketi olarak ortaya çıkan Nahda hareketinin başarısızlığının nedeni olarak kültüralizmi göstermesi, Berkes'in Tunus modernleşmesini yorumlarken geliştirdiği gözlemlerle baştan sona örtüşmektedir. Berkes gibi Samir Amin'e göre de "kendi özüne dönme" yöntemiyle laikliğin ve demokrasinin Batı uygarlığına özgü bir değer olduğu yanılmasına kapılan Nahda hareketi, gelenekten zorunlu kopuşu gerçekleştiremediği için başarılı olamamıştır (Amin, 2006:63). Benzer şekilde Berkes'in saptamalarında görüldüğü gibi, Samir Amin'e göre de, bugüne kadar laikliğin Batı'ya mahsus bir "özgünlük" değil, modernitenin bir gereği olduğu gerçeğini kavramakta yetersiz kalan tüm Arap toplumları, modernleşme yolunda başarısız olmuşlardır (Amin, 2006: 64). Kısacası iki kuramcı arasındaki asıl benzerliğin ilerici uygarlık değerlerinin evrenselliği konusundaki gerçekçi saptamaları olduğu söylenebilir.

İkinci olarak Amin'e göre çevre ve merkez ülkeleri arasındaki asıl çelişki kültürel değil, ekonomik ve sınıfsaldır (Amin, 2000:60-61). Kapitalist dünya sistemi, çevre ülkelerde üretilen zenginliğin ve doğal kaynakların Avrupa Birliği, Japonya ve Amerika'ya aktarılması biçiminde işlemektedir. Oysa uygarlıklar arasındaki tarihsel alışverişe dinsel ve kültürel sınırlar koyan çevre ülkeleri, emperyalizme karşı kendilerini savunduklarını düşünürlerken tam tersi bir duruma hizmet etmişler, çevre ve merkez ülkeleri arasındaki ekonomik eksenli çelişkileri sorun etmedikleri için emperyalizmin çevre ülkeler üzerindeki stratejisini meşrulaştırmışlardır (Amin, 2006:91). Amin'in bu saptaması özellikle Türk sosyolojisinde Baykan Sezer'in kültüralist yaklaşımına yönelik bir yanıt olarak görülebilir. Bu açıdan bakıldığında Amin'e göre kültüralizm, cemaatçiliği sınıf mücadelesinin yerine koyarak, çevre ülkelerde emperyalizmin çekineceği biçimiyle sınıf mücadelesinin gelişmesini ve politikleşmesini engellemiş olmaktadır (Dembele, 2012:235). Kapitalist dünya sistemine yönelik bağımlılığı sorun etmeyen siyasal İslam, son tahlilde kapitalist kompradorlaşmaya uyum sağlamaktan başka bir etki gösterememiştir (Amin, 2006: 72). Bu durumda Amin'e göre çevre ülkeler için emperyalizme karşı çıkmak öncelikle kapitalizme karşı çıkmayı, kapitalist dünya sisteminden "kopmayı" ve sermaye birikimi amacından bağımsız nitelikte bir emekçi ekonomisi kurmayı gerektirmektedir.

Sonuç

Yukarıdaki genel tartışmalardan sonra ortaya çıkan tabloyu kısaca şöyle yansıtabiliriz: Sosyal bilimlerde kültüralizm, toplumsal yapıyı tanımlamada din, dil, tarih, gelenek ve ırk gibi değişkenleri ekonomik ve sınıfsal değişkenlerin önüne koyan idealist bir yöntem örneğidir. Sosyolojide Emile Durkheim, Max Weber, Arnold Toynbee ile Türk sosyolojisinde Ziya Gökalp ve Baykan Sezer'i ortak bir zeminde birleştiren nokta, kültüralist bir yöntem anlayışını kullanmış olmalarıdır. Örneğin toplumsal yapı ve medeniyetlerin oluşup şekillenmesinde Durkheim "kollektif bilinci", Weber "Hristiyanlık ideolojisini", Toynbee ve Huntington

ise “din ve geleneği” belirleyici değişkenler olarak öne çıkartmışlardır. Kültüralist yöntem anlayışı, çevre ülkelerde özellikle emperyalizm karşıtlığı ve modernleşme konularında yanıltıcı bir değişken olmuştur. Çevre ve merkez ülkeleri arasındaki karşıtlıkları ekonomik ve sınıfsal boyutlarıyla değil, din ve gelenek merkezli karşıtlıklar olarak gören kültüralizm, böylelikle ekonomik sömürü, kapitalizm ve neoliberalizm gibi başlıca çelişkilerin gözden kaçmasına neden olmuştur. Amin ve Berkes’in kültüralizm eleştirileri öncelikle çevre ülkelerdeki modernleşme sürecinin başarıya ulaşmasındaki belirleyici ölçütlerden birisinin gelenekten bağımsızlaşma olduğu konusuna odaklanmaktadır. İnsan hakları, laiklik, hukukun üstünlüğü, anayasacılık ve demokrasi gibi kavramlar “Batı uygarlığına özgü” değerler değil, bütün insanlığın ilerici yöndeki ortak kültür birikimleridir. Üstelik söz konusu kavramlar birbirine bağlı olduğu için modernleşme sürecinde çevre ülkelerin bu değerlerin tümünü önemsemeleri ve yaşama geçirmeleri zorunluluktur. Çoğulculuktan sakınarak demokrasi ilkesini yaşama geçirmek ya da laiklikten sıyrılmış bir demokrasi ve hukuk düşünmek olanaksızdır. Samir Amin ve Niyazi Berkes’e göre 20. yüzyılda bağımsızlıklarını kazandıktan sonra modernleşme sürecine giren çevre ülkelerin içine düştükleri en keskin çıkmaz bu yanlış tutum olmuştur. İlerici uygarlık değerlerini “Batıya özgü” kabul ettikten sonra kutsallaştırılmış bir gelenekten insan hakları, hukuk, demokrasi ve sosyalizm ilkeleri çıkartamaya çalışmak Asya ve Afrika’da bulunan çevre ülkelerinde ikili toplumsal yapılara neden olmuş, emperyalizmi bu ülkelere daha yoğun olarak çekmiştir. Amin ve Berkes’in kültüralizm eleştirilerinde benzerlikler olduğu gibi bazı ayrımlar da bulunmaktadır. Gerçekte Amin’in çevre-merkez ilişkisinde asıl çelişki olarak kapitalist dünya sistemini ve ekonomik sömürüyü öne çıkarması, Niyazi Berkes’in çözümlemelerinde bulunmayan noktalardır. Berkes kültüralizme karşı çıkarken daha çok laiklik, demokrasi ve insan hakları gibi “uygarlığın evrensel değerleri” üzerinde durmuş, Amin ise uygarlığın evrensel değerlerini kabul etmekle birlikte sınıfsal çelişkiler ve kapitalizm değişkenlerini öne çıkartmıştır. Amin’in kültüralizm eleştirisi, kapitalizm eleştirisiyle birleşmektedir. Oysa Berkes’in kültüralizm eleştirisi kapitalist dünya sistemini doğrudan hedef almaz. Berkes’in önemi, uygarlığı kültürel-dinsel-tarihsel sınırlar içinde tanımlayan kültüralist yaklaşımlara Türk sosyolojisinden ilk sağlam eleştirileri yöneltmesidir. Teorik yaklaşımlarından başka, iki teorisyenin birleştiği konu ise yöntem anlayışlarıdır. Her iki kuramcı, teorik yaklaşımlarını gözlemlerinden kaynak alarak savunmuşlar ve emperyalizme karşı çıkma iddiasıyla yola çıkan kültüralizmin emperyalizmle uzlaştığını vurgulamışlardır.

Öyleyse çevre ülkeler açısından 21.yüzyılda “sermaye birimi” amacından bağımsız olarak emekçi ekonomileri oluşturma öncelikli adımı, dünya kapitalist sistemini ve küreselleşmeyi açık olarak saptamaktır. Önceki yüzyıldaki deneyimler göstermiştir ki, kapitalist çelişkileri görmeden kültürel çelişkilere odaklanmak emekçi sınıfların değil, yine emperyalizmin yararına olmuştur. Günümüzde Asya, Afrika ve Ortadoğu’da toplumsal ilişkiler alanında din, gelenek, kültür ve ırk söylemlerinden geçilmeyen, fakat doğa sömürüsü, açlık ve ekonomik yoksulluğun alabildiğine gözlemlendiği çok sayıda örnekten söz edilebilir. Bu durum “kültür özcü” yaklaşımın, modernleşme ya da emperyalizm karşıtlığı konularında en azından yeterli olmadığını kanıtlamaktadır. İkinci konu uygarlık kazanımlarının ortaya çıktığı coğrafya, kültür ve dinden bağımsız olarak tüm insanlığın yararlanabileceği ilkesel yaklaşımlar olarak değerlendirilebilmesidir. Örneğin 18. yüzyıl Aydınlanma düşüncesinde vurgulanan laiklik, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi ilkeler Batı uygarlığında ortaya çıkmasına karşın, tüm insanlığın ortak kazanımlarıdır. 20. yüzyıldaki deneyimler göstermiştir ki, bu ilkelerden herhangi birisini “Batı uygarlığının bir ürünü” ya da “emperyalizmin üst yapı kurumu” olarak reddeden ülkeler, Batı uygarlığının ekonomik, sınıfsal ya da kültürel sömürüsüne daha açık maruz kalmışlardır.

Kaynaklar

- Amin, Samir. Değişim Halindeki Dünya Sistemi. (Çeviren: Fikret Başkaya). İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları, 2000.
- Amin, Samir. Modernite, Demokrasi ve Din, Kültürizmelerin Eleştirisi (Çeviren: Fikret Başkaya, Uğur Günsür, Güven Öztürk). İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları, 2006.
- Berkes, Niyazi. Atatürk ve Devrimler. İstanbul: Adam Yayınları, 1993.
- Berkes, Niyazi. Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2002.
- Berkes, Niyazi. Teokrasi ve Laiklik. İstanbul: Adam Yayınları, 1997.
- Berkes, Niyazi. İslamlık, Ulusçuluk, Sosyalizm. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
- Berkes, Niyazi. Asya Mektupları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001
- Berkes, Niyazi. Türkiye’de Çağdaşlaşma. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.
- Dembele, Demba Moussa. Samir Amin, Ezilen Halkların Sömürülen Sınıfların Organik Aydını. (Çeviren: Fikret Başkaya). İstanbul: Özgür Üniversite Yayınları, 2012.
- Eriksen, Jens-Martin. "Culturalism-From Idea To Unconscious Presupposition", *Sociologija*, 52(4), ss.359-376, 2010.
- Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2004.
- Güvenç, Bozkurt. Japon Kültürü. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1995.
- Huntington, Samuel. Medeniyetler Çatışması (Derleyen: Murat Yılmaz). Ankara: Vadi Yayınları, 2006.
- Kızılçelik, Sezgin. Baykan Sezer’in Sosyoloji Anlayışı. Ankara: Anı Yayıncılık, 2000.
- Parla, Taha. Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm. Deniz Yayınları: İstanbul, 2005.
- Sezer, Baykan. Sosyolojinin Ana Başlıkları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.

A CRITICISM OF CULTURALISM FROM A SOCIALIST PERSPECTIVE: A COMPARISON OF SAMIR AMIN AND NİYAZİ BERKES

Mehmet Devrim TOPSES

Culturalism is an approach that interprets civilizations within the religious, historical, and traditional boundaries. In this approach, it is argued that the cultural accumulations that emerged from and developed in the West are, in principle, unique to the Western civilization, and it is suggested that peripheral countries return to their own cultures in the face of imperialism. However, throughout history, civilizations have interacted with each other independently of religious and cultural boundaries and have created common cultural accumulations. Secularism, democracy, rule of law, and human rights are some of the clearest examples of these universal values of civilization. Moreover, culturalist criticism tends to overlook the capitalism and the economic-class contradictions between the center-periphery countries and bases its argument on the assumption that the main contradiction is about culture and religion. Therefore, although culturalist theories claim to oppose imperialism, they eventually reconciled with imperialism. This was proved by the failure of modernization and socialism in Asia and Africa starting from the 20th century. The importance of Samir Amin and Niyazi Berkes lies in that they made the first and most comprehensive criticisms of the culturalist approach in social sciences. Another reason for examining their views together in this study was that both of them, from Egypt and Turkey, are known to be the modernization theorists of the peripheral countries. Amin and Berkes defined the concept of civilization without referring to the religious and cultural boundaries. This is the most obvious common feature in their modernization approaches. The point where they differ is that Samir Amin draws attention to the real contradiction between the central and peripheral countries and thinks that this contradiction is about the capitalist world system. On the other hand, like Amin, Niyazi Berkes also criticizes the reconciliation of tradition and modernity, but does not dwell on the variables such as capitalism and capitalist world system. The purpose of this study is to keep the criticisms of the culturalist approach alive based on the theoretical approaches of Samir Amin and Niyazi Berkes.

Keywords: Turkish sociology, Socialism, Modernization, Imperialism, Culturalism, Historical Materialism, Capitalist World System